

CALLIOPE AVG - IZNIMNO RIJETKI REVERSNI TIP ANTONINIJANA CARA PROBA

Opisana je vrlo rijetka vrsta rimskih antoninijana s reversom CALLIOPE AVG, kovanim u Sisciji za vrijeme cara Proba. Svi poznati primjerci te vrste navedeni su i analizirani.

Uvod

U raspravama o rijetkim vrstama kovanica rimskog cara Proba iz kovnice Siscija, svima je najpoznatiji revers SISCIA PROBI AVG. Iako je ta vrsta vrlo tražena među sakupljačima antičkog novca, ne može se smatrati iznimno rijetkom vrstom jer je poznato više od stotinu primjeraka u četrnaest varijanti.¹ Reversni tipovi kao što su LAETITIA AVG, FORTVNA REDVX, MARTI PACIFERO, ORIENS AVG, PROV PROBI AVG NOSTRI, SECVRITAS PERPETVA i RESTIT ILLVRICI mnogo su rjeđi i svaka je vrsta poznata u nekoliko desetaka primjeraka i u malom broju varijanti. Prava je rijetkost reversni tip CALLIOPE AVG proizveden za Proba u kovnici Siscija.

Rijetkost tog kovanja ilustrirana je nepostojanjem u Bandurijevu korpusu o kasnorimskom i bizantskom novcu *Numismata imperatorum romanorum*² iz 1718. godine, a Tanini ga je prvi put opisao u svom *supplementum* Bandurijevu *Numismata* gotovo stoljeće kasnije, godine 1791. (slika 1.). Shvativši njegovu rijetkost, Tanini³ daje prvu ilustraciju (crtež) te vrste novca, u vrijeme kada su ilustracije novca u knjigama bile skupe i vrlo oskudne (tabl. 1.). Međutim, postojanje Taninijeve varijante nije potvrđeno u modernim vremenima, iz čega se može zaključiti da je novi revers greškom pomiješan s pogrešnim aversom (poprsje sa zrakastom krunom u oklopu okrenuto desno). Moguće je da taj novac zapravo ima poprsje sa zrakastom krunom u carskom plaštu (držeći žezlo s orlom) i da je to jedan od danas poznatih primjeraka, vjerojatno u kolekciji Gneccchi. Opis Taninijeva primjerka kasnije je prvi citirao anonimni autor u talijanskom umjetničkom časopisu 1792⁴ (slika 2.a), zatim

¹ Davor Margetić, Dalibor Margetić, Antoninijani cara Proba s reversnim natpisom SISCIA PROBI AVG, *Numizmatičke vijesti*, 2008., 61., 9.-38.

² Anselmo Banduri, *Numismata imperatorum romanorum a Trajano Decio ad Palaeologos Augustos accessit*. Bibliotheca nummaria, Tomus primus, Lutetia Parisiorum, 1718.

³ Girolamo Tanini, *Numismatum imperatorum romanorum a Traiano Decio ad Constantinum Draconem: ab Anselmo Bandurio editorum supplementum*, A. Fulgonium, Rome, 1791.

⁴ Anonymous author, *Antiquaria*, Antologia Romana, Volume 18, Num. X, 1791, Settembre, Zempel, Rome, 1792, pg. 75.

Mionnet⁵ (str. 123, 12 Fr), Eckhel⁶ (slika 2.b) i Cohen⁷ (br. 83, str. 263, 100 Fr). Eckhel opisuje tip *CALLIOPE* kao *numus omnino singularis* (novac potpuno jedinstven), a Cohen je njegovu vrijednost procijenio na 100 franaka, što je bila ogromna cijena za antoninijan cara Proba, u vrijeme kada je jedan franak ili manje bila vrijednost uobičajenih tipova. Nije iznenađujuće što Akerman⁸ uključuje tu vrstu kovanica u svoju knjigu o rijetkim rimskim kovanicama. Webb je izostavio tu vrstu kovanica iz klasičnog korpusa rimskih carskih kovanica (RIC),⁹ vjerojatno zbog nemogućnosti autora da potvrdi njezino postojanje i pripiše je specifičnoj kovnici 1933. godine. Prva dva provjerena primjerka u modernom vremenima daje Alföldi 1939. godine u svom korpusu antoninijana cara Proba iz Siscije, *sisciai antoninianusai*.¹⁰ U ovom je radu reversni tip ponovno ilustriran samo crtežom (slika 2.b). Alföldi je vrlo detaljno poznao siscijsku kovnicu pa je sa sigurnošću mogao tu vrstu pripisati kovnici Siscija na temelju stila. Iako je *Der Aufbau*¹¹ neizmjereno važan rad za razvrstavanje i datiranje Probova novca objavljen deset godina kasnije, Pink ne navodi tu vrstu. Pink je bio svjestan Cohena i primjerka iz kolekcije Weifert, ali mislio je da je to krivotvorina (*Der Aufbau*, str. 49, bilješka 18).¹²

P R O B U S .

171

*** CALLIOPE AVG . (1) Mulier stolata sinistrorsum conversa stans , sinistro pede basi imposito , laevo genu lyram sustinens , quam utraque manu leniter pulsat ; abfque numeris & litteris in exergo . HT.**

IMP C M AVR PROBUS AVG . Probus capite radiato , dextrorsum , d. spiculum humero dextro tenet , pectore loricate .

CONSERVAT AVG . Sol nudus cum pallio e brachio sinistro pendente , dex-

Slika 1. Taninijev opis CALLIOPE AVG tipa

⁵ *Théodore Edme Mionnet*, De la rareté et du prix des médailles romaines, ou Recueil, Volume 2, Second Edition, Paris 1827, pg. 123.

⁶ *Joseph Eckhel*, Doctrina numorum veterum, Pars II. De Moneta Romanorum, Volumen VII. continens Numos imperatorios ab Antonino Pio usque ad imperium Diocletiani, Editio secunda, Vindobonae, sumptibus Friderici Volke, 1828.

⁷ *Henry Cohen*, Description Historique des monnaies frappées sous l'Empire Romain, Tome sixième, Paris, 1886.

⁸ *John Yonge Akerman*, A Descriptive Catalogue of Rare and Unedited Roman Coins: From the Earliest Period of Roman Coinage, to the Extinction of the Empire Under Constantine, Volume 2, Wilson, London, 1834, page 111.

⁹ *Percy, H. Webb*, The Roman imperial coinage Volume 5. Part II, Probus-Amandus 276-286, Spink & Son, London, 1933.

¹⁰ *Andreas Alföldi*, Siscia V, Probus sisciai antoninianusai, Numizmatikai Közlöny, XXXVI-XXXVII, 1937-1938, Budapest, 1939, pp. 3.-88.

¹¹ *Karl Pink*, Der Aufbau der römischen Münzprägung in der Kaiserzeit VI/1 Probus, Num. Zeitschr. 1949, 73., 13.-74.

¹² Der Aufbau, pg. 49, note 18: In Coh 83 there is a Calliope, which was actually in the Weifert collection, but I think just as wrong. (Bei Coh 83 gibt es eine Calliope, die tatsächlich in der Sammlung Weifert war, die ich aber für ebenso falsch halte.)

„ Alla pag. 171. descrivesi il rovescio di una medaglia coniatà in onore dell'Imperatore Probo, in cui rappresentasi una musa che suona la lira, coll'epigrafe *CALLIOPE AVG.* interpretata dall'Autore dell'opera non *CALLIOPE AVGVSTA*, ma *CALLIOPE AVGVSTI*, in quella guisa che comunemente s'interpretano le iscrizioni *FOR-TVNA AVG. ORIENS AVG. vel AVGG. ec. ec.* In questa nostra forse si potrebbe sottintendere *CALLIOPE AVGVSTI laudes canit*; e di tale aggiunta si dà qualche ragione nella nota in detta pagina inserita „ .

CALLIOPE. AVG. *Calliope stans lyra columellae imposita canit, s. pedo hujus basi imposito.* AE. III. (Tanini.)

Numus omnino singularis. Musarum chororum habemus in numis gentis Pomponiae, sed harum nulla nomen suum eloquitur. Lectus fuerit hic Calliopes typus, ut laudes illa Probi virtuti debitas celebraret.

Slika 2. Lijevo: *Antologia Romana* (1792, str. 75), Sredina: *Eckhel* (1828, str. 504.) opis *CALLIOPE AVG* tipa, Desno: crtež *Alföldyja* (1939, tabla VI, str. 65., tip 14)

O rijetkosti *CALLIOPE* antoninijana svjedoči njegovo izostajanje iz glavnih svjetskih numizmatičkih zbirki rimskih novčića u muzejima u Beču, Londonu, Parizu, Berlinu i Zagrebu, te iz poznatih zbirki poput Trau¹³, Gysen¹⁴ i Missong.¹⁵ Zadnji kolekcionar prikupio je veliku specijalnu kolekciju Probovih antoninijana koja se sastojala od 14000 primjeraka, a tvrdio je da je pregledao više od 40000 komada tijekom svoje sakupljačke aktivnosti (Pink, *der Aufbau*). Zbirka je sada dio numizmatičke zbirke u Kunsthistorische Museum u Beču. Uz to, važne ostave novca s velikim brojem Probovih antoninijana iz Siscije, poput Venera^{16, 17}, Nieder-Rentgen¹⁸, Gloucester¹⁹, Zbelava²⁰ i Šimanovci²¹, ne sadrže nijedan primjerak *CALLIOPE*. Treba pričekati da

¹³ *Sammlung Franz Trau: Münzen der römischen Kaiser*, Gilhofer & Ranschburg/A. Hess, Wien, 22/V/1935.

¹⁴ *Paul-Francis Jacquier*, Numismatique Antique, Kehl am Rhein, Bedeutende Sammlung von Antoninianen u.a. (253-294) Sammlung Philippe Gysen, Auction 45, 14/IX/2018 Part I, and Auction 46, 20/IX/2019 Part II.

¹⁵ *Günther Dembski*, Collectionneurs célèbres. Der Missong-Kreis im Wien des zu Ende gehenden 19. Jahrhunderts: sechs engagierte Sammler von römischen Kaisermünzen des 3. Jahrhunderts. *Compte rendu* 2007, 54, pp. 38-41.

¹⁶ *Luigi Adriano Milani*, Il ripostiglio della Venèra. Monete romane della seconda metà del terzo secolo, Salviucci, Roma, 1880.

¹⁷ *Jean-Baptiste Giard, Denise Modonesi, Jean Guillemain*, Ripostiglio della Venèra: nuovo catalogo illustrato, Volume III, 1, La monetazione di Probo a Roma (276-282 d. C.), Quasar, Roma, 2009.

¹⁸ *H. v. Hammerstein, K. Wichmann, C. Wolfram*, Der Münzfund von Nieder-Rentgen, *Jahrb. f. Ges. f. Lothring. Geschichte u. Altertumskunde* 8, 1896, p. 1-46.

¹⁹ *Richard Abdy, Edward Besly, Fernando López-Sánchez*, The Gloucester hoard and other coin hoards of the Britannic Empire, *CHRB XIII*, Moneta, Wetterren, 2010.

²⁰ *Spomenka Težak*, Skupni nalaz antoninijana iz Zbelave, *VAMZ* 2010, XLIII, 531-544.

²¹ *Josip Brunšmid*, Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji XXXVII. Nahodjaj rimskih bakrenih novaca iz druge polovine trećeg stoljeća iz Šimanovaca (kotar Zemun), *VHAD* 1913/14, NS 13, 269-294.

bismo utvrdili je li tip CALLIOPE prisutan među 1643 antoninijana Proba iz Siscije²² u još neobjavljenj ostavi Petrijanec^{23,24}.

Alföldi je naveo dva primjerka tipa CALLIOPE AVG: u zbirkama poznatih numizmatičara Francesca Gneccija²⁵ i Georga Weiferta²⁶. Danas se prvi primjerak čuva u Museo Nazionale u Rimu, a drugi se nalazi u zbirci Sveučilišta u Beogradu. Koliko nam je poznato, oba primjerka nikada nisu prikazana u numizmatičkoj literaturi i nismo mogli nabaviti njihove fotografije. Prva dokumentirana fotografija tipa CALLIOPE AVG dana je u popisu ostave Kulcs pronađene u Mađarskoj 1990. godine (iako je fotografija slabe kvalitete). Premda relativno mala ostava (667 novaca Proba, 237 iz Siscije) ostava Kulcs²⁷ sadrži jedan primjerak (tabla 7.). Sljedeća se ilustracija pojavila u aukcijskom katalogu Harlan J. Berk 1996. godine, prateći prodaju novog primjerka novca (tabla 4.). Tamo je revers detaljno opisan, koji je Clay²⁸ dopunio kratkim, ali vrlo informativnim člankom, a koji je bio osnova sličnoga teksta navedenog u Lanzovom aukcijskom katalogu 2000. godine. Nadalje, Oliva²⁹ je napisao jedan internetski članak o tom tipu i ilustrirao tekst s nekoliko fotografija dodatnih neobjavljenih primjeraka. Oba su nam teksta bila neizmjerljivo korisna za vrijeme pisanja ovog članka. Konačno, Lerquet³⁰ je u svom članku o Probovu novcu izdvojila tip CALLIOPE AVG i dala neke opće informacije.

Tip s poprsjem u carskom plaštu (poprsje lijevo sa zrakastom krunom u carskom plaštu, drži žezlo s orlom u desnoj ruci) prvi je tip poznat Alföldiju (klasificirao ga je kao tip 14/1). Mogao bi se umetnuti u novo izdanje Roman Imperial Coinage, svezak 5/II prije RIC-ovog broja 641. Popis poznatih primjeraka (iz zbirki Gneccchi i Weifert) u novije je vrijeme obogaćen s četiri antoninijana (tabla 3.-6.). Druga vrsta poznata Alföldiju (tip 14/2), s poprsjem sa zrakastom krunom u oklopu okrenutim desno primjerak je koji je objavio Tanini, ali ga Alföldi nije potvrdio. Pored toga, identificirana je i nova varijanta u ostavi Kulcs (Alföldi tip 14/1 var), (s poprsjem okrenutim na lijevo,

²² *Sylviane Estiot, L'Empereur et l'usurpateur: un 4e atelier oriental sous Probus*, in Band Roger, Dario Calomino (eds.), *Studies in ancient coinage in honour of Andrew Burnett*, Spink, London, 2015, 259-276.

²³ *Marija Šiša-Vivek, Tino Leleковиć, Hrvoje Kalafatić*, Ostava rimskog novca i srebrnog posuda iz Petrijanca, *Opusc. Archaeologica*, 2005., 29., 231.-243.

²⁴ *Davor Margetić*, Značaj ostave iz Petrijanca za proučavanje novca cara Proba i njegova optjecaja u Panoniji, *Obol*, 2008., 60., 5.-7.

²⁵ *Giovanni Gorini, Francesco Gneccchi (1847-1919)*, *Compte rendu* 2002, 49, pp. 65-67.

²⁶ *Vladislav Popović*, Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu: Zbirka Vajfert, Zbirka Ljubomira Kovačevića, Zbirka Filipa Ferarija: odabrani primerci, Centar za arheološka istraživanja, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1991; Bogdan M. Koprivica, Đorđe Vajfert, *Dinar*, 2012., 32., 47.-48.

²⁷ *Fitz Jenő, Bakos Miklós et al.* Die Fundmünzen der römischen Zeit in Ungarn, Bd. 1. Komitat Fejér, zusammengestellt von Vera Lányi, Bonn, Habelt, Budapest, Kultura International, 1990, 247-265.

²⁸ *Curtis Clay*, The muse Calliope on an extraordinary antoninianus of Probus. Harlan J. Berk auction 91 (25. June 1996), lot 478.

²⁹ *Christophe Oliva*, Un faux type CALLIOPE AVG de Siscia regravé sur un Aurélianus SALVS PVBLIC de Ticinum. August 15, 2010. <http://lesmonnaiesdeprobus.blogspot.com/2010/08/un-faux-type-calliope-avg-de-siscia.html>

³⁰ *Isabelle Lerquet*, Le monnayage de Probus, empereur romain au destin tragique, *Numibec* 2016, 4(2), Octobre 2016, 13-30.

s kacigom i oklopom, drži koplje i štit) (tabla 7.-8.). Taj tekst donosi podatke o ukupno osam uzoraka CALLIOPE, a od toga broja šest je ilustrirano u ovom radu.

Opis tipova:

1) *Alföldi tip 14/1 (tabla 3.-6.)*

Avers: P lijevo sa zrakastom krunom u carskom plaštu, drži žezlo s orlom u desnoj ruci

Revers: CALLIOPE AVG -/-/--

Kaliopa stoji okrenuta lijevo, svira liru postavljenu na njezino lijevo koljeno, lijeva noga naslonjena na kamen(?)

2) *Alföldi tip 14/2 (tabla 1.) – nije potvrđen*

Avers: IMP PROBVS P F AVG

Poprsje sa zrakastom krunom u oklopu okrenuto desno

Revers: isto kao Alföldi tip 14/1

3) *Alföldi tip 14/1var (tabla 7.-8.)*

Avers: IMP PROBVS P F AVG

Poprsje okrenuto na lijevo, s kacigom i oklopom, drži koplje i štit

Revers: isto kao Alföldi tip 14/1

Prisutnost Kaliope na rimskim kovanicama iznimno je rijetka i to je drugi tip novca s njezinim prikazom. Kaliopa, muza epske poezije prvi je put prikazana na republikanskom srebrnom denaru 66. godine prije Krista, kovničar Quintus Pomponius Musa (Crawf. 410/2b, Syd.³² 812, za ilustraciju vidi Gemini aukcija II (2006), lot 252 (tabla 2)). To kovanje bilo je dio čitavog niza od devet muza (boginje književnosti, znanosti i umjetnosti) na njegovim denarima, kovanim 66. godine prije Krista, gdje se novčar za to pametno poigrao sa svojim cognomenom MVSA (lat. Mvsa = muza) za reklamiranje: (Crawf. 410): Urania (Crawf. 410/8, Syd. 823, Zagreb³³ 538: ZAG B2037), Melpomene (Crawf. 410/4, Syd. 816, Zagreb 538: ZAG B808), Euterpe (Crawf. 410/5, Syd. 815, Zagreb 538: ZAG B809), Terpsichore (Crawf. 410/7a, Syd. 819a, aukcija Künker 124 (2007) lot 8365), Thalia (Crawf. 410/9b, Syd. 821, aukcija Künker 124 (2007) lot 8367), Polyhymnia (Crawf. 410/10a, Syd. 817, aukcija Busso Peus 388 (2006), lot 929), Clio (Crawf. 410/3, Syd. 813, aukcija Roma Numismatics XVIII (2019) Lot 892) i Erato (Crawf. 410/6, Syd. 814, aukcija CNG Triton XIII (2010), Lot 281). Osim te pojave na rimskim kovanicama, jedina referenca Kaliope prikaz je njezina sina Orfeja na rimskoj provincijalnoj kovanici Gordijana III iz Hadrijanopolisa u Trakiji (Jurokova 449 (V227/R436), Varbanov 2198, aukcija CNG MBS 70 (2005), Lot 539).

Razlog pojave Kaliope na kovanici Proba intrigantan je i predloženo je nekoliko teorija o tome u literaturi. Vrijeme u kojem su barbarski napadi 278. godine potisnuti vojnim pohodima u Galiju protiv Alemana i Longiona i u Reciji protiv Gota, Franaka

³¹ Michael H. Crawford, Roman Republican coinage, Cambridge University Press, London, 1974.

³² Edward A. Sydenham, The Coinage of the Roman Republic, Spink, London, 1952.

³³ Tomislav Bilić, Coins of the Roman Republic in the Archaeological museum in Zagreb / Zbirka rimskog republikanskog novca Arheološkog muzeja u Zagrebu. Catalogues and monographs of the Archaeological Museum in Zagreb 13, 2015.

i Burgunda³⁴ bilo je prilično neprikladno za procvat kulture, književnosti i poezije. Umjetnička tema nije išla zajedno s vojnim carem Probom, kako je to primijetio Eckhel. On je mislio da je tip opće priznanje Probovoj veličini. Prema njegovu mišljenju, stavljanje Kaliope na kovanice moglo bi biti u tome da ona hvali Probove vrline. Drugi su autori predložili da se Kaliopa povezuje s carevim književnim sklonostima, koje su povijesno upitne i nedokazane. Mogućnost da je Prob autor pjesama, koje je eventualno i izvodio i svirao na liri, na način sličan Neronu u prvom stoljeću. Car Neron držao je recitacije poezije i imao je književne ambicije, a to je dobro dokumentirano na njegovim novcima, poput boga Apolona koji je božanski svirač lire s kojim je ukraasio svoj novac³⁵ (na primjer BM 1921,0612,5, RIC 79, str. 158, Rim 62 AD, Neron, u odori Apolona Citaroedusa, svira liru). Jasno je da Probove književne i kazališne pretenzije ne bi favorizirale cara među vojnim trupama i rimskim višim slojevima. Iz tog razloga ne bi bilo iznenađujuće da tip *CALLIOPE AVG* nije dobio suglasnost cara ili službenika kovnice i ubrzo je odbačen. Bilo kako bilo, tip je očito neobičan jer mu nedostaju vrijednost u egzergu i oznake oficine koje se redovito graviraju na gotovo svim siscijskim antoninijanima toga cara. Umjesto povezivanja s Probovim književnim ambicijama, vjerojatnije je da je neki drugi pjesnik tog vremena stvorio pjesmu koja slavi Probove vojne uspjehe.

Vjerojatniji razlog za *CALLIOPE* revers mogao bi sugerirati indikativni tip poprsja na aversu i atribucija siscijskoj kovnici.³⁶ Konzularno poprsje sugerira da je to kovanje povezano s dobivanjem drugog konzulata (*COS II*), a prisutnost žezla s orlom na vrhu (aquila) i zrakaste krune (koji tada zauzima mjesto tradicionalnijeg lovorova vijenca) može upućivati na trijumf povezan s vojnim događajima. Trijumfi su se obično obilježavali na kovanicama, poput aureja cara Klaudija (*RIC I*, 33). Atribucija novca Sisciji također je značajna jer je najbliža carska kovnica Probomom rodnom gradu Sirmijumu. Siscija odaje počast Probu kao vlastitom čovjeku natpisom "NOSTRI" i vjerojatno je tada posjetio Sisciju na svom maršu na istok. Preuzimanje drugog konzulata Proba ojačano vojnim uspjesima sigurno je bilo obilježeno slavljinama, a ceremonije povezane s tim događajem vrlo vjerojatno uključuju epske panegirike (govor hvale, a muza Kaliopa predsjedja). Prikaz Kaliope dobro se uklapa u to okruženje pjevajući o vojnim dostignućima Proba i daje mu vječnost. Ljudima koji su bili prisutni na događaju bili su podijeljeni posebni novci, što bi bio razlog za rijetko izdanje i objašnjavalo bi nedostatak oznake kovnice.

Peta emisija kovnice Siscije uvelike je obilježila slavlje povodom vojnih pobjeda. Uz antoninijane od neplemenitih metala, proizveden je i veliki niz zlatnih medaljona. Označeni su posebnim vrstama poprsja i neobičnim prikazima na reversu, i nose epitet poput *RESTITVTOR ORBIS* i *INVICTVS*, pa čak i uspoređuju njegove pobjede s Herkulovim djelima (*HERCVLI ARCADIO*, *HERCVLI INMORTALI*, *HERCVLI ERYMANTHIO*).³⁷

³⁴ *Ilkka Syväntte*, *Military History of Late Rome*, 284-361, Pen & Sword Books, Barnsley, 2015.

³⁵ *Edward Champlin*, *Nero, Apollo, and the poets*, Phoenix, Vol. 57, No. 3/4 Autumn - Winter, 2003, pp. 276-283.

³⁶ Triton auction IX (2006/1/19), Lot 1582, comment

³⁷ Lanz auction 100 (2000/XI/20), Lot 419, comment

Neoznačeni antoninijani ponekad se pojavljuju u Sisciji za vrijeme vladavine Proba i pripadaju različitim emisijama. Neobilježene su 4 vrste kovanica koje su klasificirane u 2. emisiju (Alf 9/6, 56/1var, 73/30, 74/2), 3. emisiju (Alf 32/var2), a tri tipa nisu klasificirana sa sigurnošću, ili u 4. ili u 7. emisiju (Alf 96 /171v, 96 / 232v, 96/252).

Atribucija kovnici Sisciji nije upitna jer primjerci često imaju karakteristično siscijsko slovo G.³⁸ Nadalje, Probovo poprsje okrenuto lijevo, u konzularnom plaštu, držeći žezlo s orlom izvedeno je u nepogrešivom sisačkom stilu, kao i poprsje s kacigom i štitom s točkicama. Kratka titulatura IMP PROBVS P F AVG nije česta u 5. emisiji, a IMP C PROBVS P F AVG i IMP C M AVR PROBVS P F AVG češći su natpisi. Analiza naše baze fotografija pokazala je da od 1456 primjeraka koji pripadaju u 5. emisiju samo 66 antoninijana nosi IMP PROBVS P F AVG titulaturu (4,4%). Ovdje nalazimo 16 primjeraka (1,1%) s tipom poprsja u konzularnom plaštu i samo 5 kovanica (0,34%) s poprsjem s kacigom, kopljem i štitom. Među kovanicama IMP PROBVS P F AVG dominira poprsje u konzularnom plaštu (24,2%), a kaciga je prisutna u znatno manjem udjelu (7,6%). Taj omjer različitih poprsja ogleda se u uzorcima *CALLIOPE* opisanim u ovom članku.

Datacija izdanja u 278. godinu čini se najvjerojatnijom na temelju prethodnih povijesnih podataka o kojima se neki autori slažu: Oliva³⁹, Kryszczuk⁴⁰ i Clay, a Pink smatra da je to kovanje lažno i prema njemu, RIC i Rosenbaum⁴¹ ne navode tu vrstu kovanica.

Na vrlo malu emisiju upućuje broj zabilježenih kalupa kojih je prilično malo (slika 3.). Za Alf 14/1 pronađena su samo 3 kalupa aversa: kovanice 3 i 4 istovjetne su, s tim da je najindikativnije oštećeno ili ne dobro utisnuto slovo M u IMP); kovanica 5 ima manje poprsje, a primjerak 6 nema liniju na vrhu ovratnika carskog ogrtača ispod vrata (a slova se malo razlikuju). Oba uzorka Alf 14/1 var imaju iste kalupe aversa. Svih šest originalnih uzoraka u ovom članku kovano je istim kalupom s indikativnim razmakom između slova C i A u *CALLIOPE*. Usporedba s uzorcima novca poznatim autorima iz 5. emisije nije dala podudarnost kalupa, što bi dodatno podržalo pripisivanje toj emisiji. Na primjer, identični vrlo debeli rubovi na štitu Alf 14/1 var, kao i konzularni avers (Bastien-ovo poprsje: H2) Alf 14/1 nisu identificirani u našoj fotodatoteci.

³⁸ *Alföldi, Andreas*, Zur Münzkunde der späteren römischen Kaiserzeit, *Blätter für Münzfreunde* 1923, 58, 351-355, tabl. 255-257.

³⁹ *Christophe Oliva*, *Probus coins (276-282 apr. J.-C.) Moteur de recherche et d'identification des aureliani de Probus*. <https://probuscoins.fr/>

⁴⁰ *Grzegorz Kryszczuk* <https://probvs.net/probvs/>

⁴¹ *Rosenbaum, Malte*, Die Münzprägung des Kaisers Probus (276-282) Struktur und Organisation, Diplomarbeit, Universität Wien, Wien 2013.

Slika 3. Povezanost kalupa

Krivotvorine

Posljedica rijetkosti i intrinzične tržišne vrijednosti *CALLIOPE* antoninijana pokušaji su nepoštenih ljudi da ih krivotvore i ostvare financijsku dobit. Krivotvorine te vrste kreću se od sirovih do vrlo sofisticiranih, koje je teško razlikovati od originalnih komada. Svjesni smo postojanja četiri krivotvorine (tabla 9.-12.) i sve su proizvedene najlakšom metodom regraviranja reversa originalnih antoninijana Proba. U tu svrhu, najbolji početak jesu reversi sa ženskim likom koji stoji na desno. Loše poznavanje krivotvoritelja uzrokovano njihovom nemogućnošću da konzultiraju originalne primjerke očito je u pogrešnim aversima: *IMP C PROBVS P F AVG*, *IMP C M AVR PROBVS AVG*, u pogrešnim vrstama poprsja (zrakasta kruna, oklop, poprsje desno) i treće po stilu koji ne nalikuje na kovnicu Siscija. Analiza učestalosti vrsta aversa prisutnih u petoj emisiji koja je predstavljena ranije u tekstu sugerira da krivotvoritelji nisu mogli imati lak pristup originalnim siscijskim kovanicama s identičnim aversom i titulaturama. Stoga su umjesto toga za regraviranje korišteni novčići proizvedeni u drugim kovnicama.

Četiri prerađena novca (tabla 9.-12.) očigledno su originalni novci iz drugih kovnica (Lugdunum i Ticinum). Uzorak (tabla 9.) pregravirani je *SALVS PVBLIC* iz Ticinuma, RIC 571 (poput aukcije Naumann 74 (2019), br. 454) ili *SALVS AVG* iz kovnice Ticinum, RIC 499 (na primjer, aukcija Savoca 6 blue (2018), br. 1334) ili RIC 498 (tabla 14.). O tom novcu raspravljalo se na ancient coin forum⁴² i tamo je naznačeno da se slovo V (promijenjeno u slovo I) još uvijek djelomično vidi, ili da se slovo S (promijenjeno u O) gdje jasno se vidi vrh slova S. Nadalje, težina novca iznosi 2,9 g, što nije baš neobično, ali je vrlo sumnjivo kad se uzme u obzir da je dio metala mogao biti uklonjen obradom. Krivotvorina koja je prodana na aukciji NAC 106 (2018), br. 1032 (tabla 10.), mogla bi biti pregravirani antoninijan iz Ticinuma. Zadnja krivotvorina je najprimitivnijeg izgleda i lako se prepoznaje (tabla 12.). Ilustriran je na Ancient coin forum 2011.⁴³ godine i preoblikovani je antoninijan iz kovnice Lugdunum sa *TEMPOR FELICI* reversom (Felicitas stoji desno, drži kaducej i rog izobilja), RIC 104 (poput primjerka iz ostave

⁴² <https://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=65034.0>

⁴³ <http://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=74335.0>

Gloucester br. 917, tabla 13). Krivotvorina ima neka čudna i sumnjiva područja na reversu koja mogu biti ostatci izbrisanih kaduceja i roga izobilja.

Opis slika

Slika 1. Tanini 1791, p 171, RIC-, Alf 14/2

Slika 2. aukcija Gemini II (2006/I/11), No. 252, Q. Pomponius Musa denar, 3.82 g, Craw. 410/2b, Syd. 812, Rome, 66 BC

Slika 3. aukcija Lanz 100 (2000/XI/20), No. 419, 4.67 g, 22 mm, coll. L. Benz RIC-, Alf 14/1

Slika 4. aukcija CNG Triton IX (2006/I/9), No. 1582, 4.74 g, 11h = aukcija H. J. Berk 91 (1996/VI/25), No. 478. RIC-, Alf 14/1

Slika 5. aukcija Lanz 159 (2014), No. 573, 3.65 g = forvm gallery 131804 coll. Barnaba Skibniewski, 3.63 g, 21-22 mm, 12h, RIC- Alf 14/1

Slika 6. Oliva 64c = forvm (2006/VI/20) 29338 RIC- Alf 14/1 = <https://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=29338.0> = <https://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=65034.0>

Slika 7. ostava Kulcs (1990), No. 556, težina nije dana, RIC- Alf 14/1var

Slika 8. Oliva 64b = forvm (2008/XII/23) 50132 RIC- Alf 14/1var coll. Rupert eBay = <https://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=50132.0>

Slika 9. Oliva 64 = forvm (2011/VIII/11) 65034, 2.9 g, regraviran <https://www.forumancientcoins.com/board/index.php?topic=65034.0>

Slika 10. aukcija NAC 106 (2018/V/9-10), No. 1032, 3.79 g, regraviran

Slika 11. aukcija Savoca 38 (2019/XI/2), No. 376, 3.50 g, 22 mm = eBay (2020/II/15), No. 233493169483 Lanz, 3.46 g, 22 mm, regraviran

Slika 12. forvm (2011/IX/12) 74335, regraviran

Slika 13. ostava Gloucester (2010), No. 917, 3,74 g, Lugdunum, RIC 104

Slika 14. aukcija Roma 44 (2018), No. 757, 3,48 g, Ticinum, RIC 498

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14